

Egy bécsi tárgyas dalról A bábok között... és a Hangya

József Attila bécsi verseit (1925–1926) jellemzően a pályakezdés útkereső, kísérletező, eklektikus szakaszához sorolja a szakirodalom,¹ amikor a *nyugatos* hang, az Erdélyi József-féle újnépesség és az avantgárd izmusok beszédmodjai egyaránt érvényesülnek költészetében.² Létezik olyan elképzelés, amely szerint a bécsi időszak verseiben a tárgyaság jelenik meg a dalforma megújítása érdekében,³ sőt akad olyan pályakép-elbeszélés is, amely szerint 1926 második felére már bekövetkezne az életművön belüli kardinális fordulat,⁴ létrejönne az egyéni, új, modernista versnyelv.

Nem célozom átfesteni József Attila korai költészetének a szakirodalom által nyújtott folyamatrajzait: az alábbiakban folytatott vizsgálat – *A bábok között... és a Hangya* szövegvariánsainak összevetése – jóval inkább mindössze árnyalni igyekszik néhány szakirodalmi meglátást, elvetni néhány túlzó, a *Hangya* szövegétől olykor ugyancsak elrugaszkodni látszó értelmezési javaslatot, illetve amellet érvel, hogy ez a tárgyas vers olyan remekmű, amely mélyrehatóbb szakmai figyelmet, hangsúlyosabb kanonikus pozíciót érdemel. Vagyis Tverdota Györgyöt egyetértően idézve:

„Alábecsülnénk az 1922 és 1927 között eltelt időszakot, ha csupán a felkészülés éveit látnánk benne. Számos olyan remekműve született ekkor József Attilának, amelyek felveszik a versenyt (különösen a *Medvetánc* kötetben közölt változatukban) az érett

- ¹ Jelen tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.
- ² Vö. BÓKAY Antal, *József Attila poétikái*, Gondolat, Budapest, 2004; SZABOLCSI Miklós, *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*, Akadémiai, Budapest, 1977; TVERDOTA György, *József Attila*, Korona, Budapest, 1999.
- ³ Vö. SZABOLCSI, *Érik a fény*, 546–551.
- ⁴ Ezt az álláspontot Mészáros István képviseli József Attila és a modern művészet című, olaszul 1964-ben, magyar nyelven 2004-ben megjelent monográfiájában. Erre kicsit részletesebben visszatérek később; MÉSZÁROS István, *József Attila és a modern művészet*, Argumentum, Budapest, 2004.

etkiadás között a verset változatlanul újraközölte A Toll 1930. január 3-án és a *Vásárhelyi Friss Újság* 1931. május 3-án.⁹

A *bábok között*... nem egyszerűen a *Hangya* motivikus és tematikus elődje, hanem a vers olyan szövegváltozat, amelynek textusa nagymértékben egyezik a későbbi szövegváltozattal, és amelynek szövegén József Attila viszonylag kevés, ám annál jelentősebb módosítást eszközölt. Például egyetlen futó, a két variánsra vetett pillantás elégséges annak meglátásához, hogy alakította a vers tördelését, kettő helyett négy strófára bontotta a szöveget, amelynek eredményeképpen szaggatottabbá vált a versbeszéd ritmusa, továbbá „csöndesebb”, lassúbb lett ez az eleve halk- és kevészavú költemény. Mivel a későbbiekben alapvetően a szoros olvasás módszerével fogom megközelíteni a szövegváltozatokat, érdemes idéznem a költemények teljes szövegét:¹⁰

A bábok között...

A bábok között elaludt a hangya.
Szél, a bábokat most el ne vidd!
Különben jó az is.
A fűszálak közt elaludt a hangya
és alszik véle csöpp árnyéka is.

Egy szalmaszállal felkelteni szépen...
De jobb, ha már indulunk haza –
Erősen beborult.
A bábok közt ott elaludt egy hangya
és ott egy csöpp már a kezemre hullt.

Hangya

A bábok között elaludt a hangya.
Szél, a bábokat most el ne fúdd!
Különben jó az is.

Kis, fáradt fejét csillámokra hajtja
és alszik véle csöpp árnyéka is.

Egy szalmaszállal fölkelteni szépen!
De jobb, ha már indulunk haza,
erősen beborult – –

A bábok között elaludt egy hangya
és – hopp – egy csöpp már a kezemre hullt.

⁹ A kritikai kiadás főszövege a *Medvetáncban* közölt változat. Vö. József Attila összes versei. 1916–1927, s. a. r. STOLL Béla, Balassi, Budapest, 2005, 488.

¹⁰ A költemények szövegét a 2005-ös kritikai kiadásból veszem át, a továbbiakban az ott megadott címeken fogom említeni őket. Így tehát A *bábok között*... címmel a szó szoros értelmében vett bécsi, a *Diogenesben* megjelent versszövegre, a *Hangya* címmel pedig az átdolgozott, végső változatra utalok.

A HANGYA RECEPCIÓJA

Általánosságban kijelenthető, hogy ezt a Németh Andor által „kis versnek”¹¹ nevezett – és méretére nézvést valóban kicsi – költeményt ugyancsak nagyra becsüli a vonatkozó József Attila-szakirodalom: a Bécsben keletkezett *A bá-bok között...* végső, *Hangya* című változata József Attila korai pályaszakaszának egyik nagyon gyakran említett darabja. Így például Tverdota György fentiekben már idézett megítélésével hangzik egybe Szabolcsi Miklós véleménye, aki szintén „remekműnek”¹² tartja a *Hangyát*, és olyan, a bécsi időszakot összegző versnek, amely „mintegy összefoglalja előző korszakát, eddigi vívmányait, amely lezár és utat nyit”.¹³ Szintén nagy jelentőséget tulajdonít a *Hangyának* Mészáros István, aki egyenesen egy „új nyelvet”¹⁴ használó, a romantikus-szimbolikus elemeket és az erőteljes folklorizmust egyaránt hátrahagyó verscsoport tagjaként különíti el a költeményt, kijelentve, hogy József Attila

„ehhez a nyelvezethez 1926 második felében jutott el, s költőileg 1927-ben szilárdította meg, hogy azután ez legyen majd számára a természetes szövetanyag a következő évek költészetéhez. *A kert*, *Fiatal asszonyok éneke*, *Esik*, *Csengő*, *Engem temetnek*, *Proletárdal*, *Párizsi anizs*, *Szabados dal*, *Ó Európa*, *Áldalak búval*, *vigalommal* költőnyelvében mind rokon a *Hangyáéval*, és így döntő fordulatot jelöl József Attila költészetében.”¹⁵

Mészáros állításai persze vitathatók – kérdéses például, hogy a *Hangya* valóban hátrahagyja-e a folklorisztikus intonációt, vagy hogy valóban egy „dőnő fordulat” jele-e az életművön belül –, szavait viszont hálás idéznem, mert egy erős kanonizációs törekvről, a *Hangya* jelentőségének (f)elismeréséről vallanak.

Itt nem áll módomban a teljesség igényével számot vetni a *Hangya* fogadtatástörténetével,¹⁶ mindazonáltal szembevetnő, hogy a rendkívül pozitív

¹¹ NÉMETH, József Attila, 54.

¹² SZABOLCSI, Érik a fény, 551.

¹³ Uo.

¹⁴ MÉSZÁROS, József Attila és a modern művészet, 195.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Tanulságos idézetekkel szolgál Szabolcsi Miklós monográfiája. SZABOLCSI, Érik a fény, 546–551. A *Hangyát* említő vagy tárgyaló szerzők között Szabolcsi az egyetlen, aki – tömören ugyan, de – reflektál a folyóiratban közölt első és a későbbi végleges változat közti különbségekre: „Egyike a költő legnagyobb, 21 éves korán

értékelése továbbá a nem feltétlenül tanulmány megközelítésű érvényre jut. Az egyik me a lírai alany, ján sorolja a szonyban lev szerint a *Hangy* „egy »új pant szimbolikus-al a hangya alakj váth Béla „sor szerelem vagy a Az utóbbira jó legszebb szerelm „szó sincs szerel egy végtelenül pi

is legértékesebb továbbá tökéletes lott” SZABOLCSI A ritka kivétel A fiatal József 689–693. Ld. például SZIGETI A költészetének 16. JATE BTK, Sz Vö.: „Ez években se. [...] A bécsi és szet egy-egy kis jel megragadni. Neve SZABOLCSI, Érik a vezem a jelen tanul SZIGETI, A „Szabad Vö.: „Kétségkívül m kas metamorfózisa j kal” N. HORVÁTH BÉ

értékelések ellenére alapos önálló elemzéseket alig hívott életre a költemény,¹⁷ továbbá az, hogy beható értelmezések helyett sokszor inkább csak egy-egy nem feltétlenül jól argumentált állítás illusztrációjaként közlik újra a teljes verset (olykor megkurtítva, hagyva például az utolsó strófát¹⁸). Az általam tanulmányozott szakirodalmi források alapján ugyanakkor két uralkodó megközelítésmód körvonalazható, bár természetesen mindkét olvasásmód érvényre juttatásában jelentkeznek el-ejtő árnyalatok az egyes szerzőknél. Az egyik megközelítésmód a verset lényegében véve tájversként fogja fel, és a lírai alany, valamint a természeti elemek közti kapcsolat milyensége alapján sorolja a tárgyias költészethez vagy pedig a természettel harmonikus viszonyban levő embert megjelenítő idillek közé: így például Szabolcsi Miklós szerint a *Hangya* „tárgyias pillanatkép dalban”,¹⁹ míg Szigeti Lajos szerint ez „egy »új panteizmus« megfogalmazása”.²⁰ A másik domináns olvasásmód a szimbolikus-allegorikus értelmezést részesíti előnyben, amelynek megfelelően a hangya alakját a lírai én önmegjelenítéseként fogják fel – például N. Horváth Béla „sorsalteregőként”²¹ –, vagy pedig lelki energiák, érzelmek, így a szerelem vagy a magányosság színreviteleként tartják számon a költeményt. Az utóbbira jó példa Fejtő Ferenc megközelítése, aki József Attila „egyik legszebb szerelmi versének” nevezi a *Hangyát*, és bár jelzi, hogy a versben „szó sincs szerelemtől”, de mégis arra jut, hogy József Attila „a *Hangyában* egy végtelenül kicsi lényre »tette át« a lány [...] iránt érzett gyöngédségét”, és

is legértetesebb verseinek. Az első, 1926 augusztusi közlés óta – igaz – csiszolt rajta, tovább tökéletesítette, de lényegében műforma, érzület, hang már ekkor készen állott” SZABOLCSI, *Érik a fény*, 546.

¹⁷ A ritka kivételek egyike Korzenszky Richárd tanulmánya. KORZENSZKY Richárd, *A fiatal József Attila világérzése*. A *Hangya* című költeményről, *Vigilia* 1980/10, 689–693.

¹⁸ Ld. például SZIGETI Lajos, A „Szabad-ötletek jegyzéke” és a kései versek. József Attila költészetének néhány motívumához, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 16. JATE BTK, Szeged, 1978, 157.

¹⁹ Vö.: „Ez években József Attilának általában is egyik fő törekvése: a dal újrateemtése. [...] A bécsi és a hatvani nyár szülte az a néhány vers is, ahol a világ, a természet egy-egy kis jelenségét igyekszik tárgyias pontossággal, de dalszerű tömörítéssel megragadni. Nevezzük ideiglenesen ezt a formát így: »tárgyias pillanatkép dalban«” SZABOLCSI, *Érik a fény*, 546. Szabolcsi „ideiglenes” meghatározását alapul véve nevezem a jelen tanulmányban *tárgyias dalnak* a *Hangyát*.

²⁰ SZIGETI, A „Szabad-ötletek jegyzéke” és a kései versek, 157.

²¹ Vö.: „Kétségkívül már a *Hangya*, majd az *Ordas sorsalteregője*, s a *Bánat* szarvas-farkas metamorfózisa jelezte, hogy a költő egy sorsképletet szívesen formáz állatalakkal” N. HORVÁTH Béla, *A líra logikája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 201.

az állati motívumnak „csak eszközi, antropomorf jelentőséget” tulajdonít.²² Azaz Fejtő a *Hangya* szövegét egyféle mélylélektani képletnek, érzelemáttételnek fogja fel, amelyben a hangyával és a bábokkal kapcsolatban kétségkívül megjelenített gyöngédség valójában egy Fejtő által azonosítatlan hölgy személyére irányulna. A vers egymással olykor homlokegyenest ütköző olvasatait érzékeltetendő érdemes megemlíteni, hogy Korzenszky Richárd ezzel szemben éppen a(z akár kozmikus) magány versének fogja fel a *Hangyát*.²³

„1926-ban, de már a korábbi években is gyakran visszatérő motívum József Attila verseiben a fű, a harmat, a fáradt bogár, a fáradt csigák. A megfáradt ember. Ebbe a sorba állítva a *Hangya* filozófiai tartalmú vers lesz, amelyben a világgal való azonosulás vágyában ott lappang kimondatlanul is a lét értelme utáni kínzó kérdés: mindez miért? [...] Ugyanez a miért, a »mért nem tudom hát sokkal szebben, / mint a hegyek és mint a füvek, / ágyam alatt hál meg a bánat, / szívükben szép, zöld tüzeknek ...« [Isten] világának miértje van a *Hangya* című vers mélyén is tele feszültséggel, s a válság nélkül álló, magára maradott költő belső gyötrődéseivel.”²⁴

(Ez utóbbi két – a szerelmesverses és a magányverses – olvasat létrejöttét feltehetően ugyancsak meghatározta a költőről mint életrajzi személyről kialakított egyik imázs – a pszichés zavarokkal küzdő, szenvedő, gyötrődő, magányos József Attila képe.)

A bábok között... és a *Hangya* szövegváltozatainak szorosolvasás-alapú vizsgálata hozzájárulhat ahhoz, hogy a *Hangya* egy-egy olvasásmódját, így például a szerelmesversként vagy magányversként történő értelmezést kevésbé meggyőzőnek tartsuk. Az alábbiakban a tér- és időmegjelenítés, a természet-reprezentáció és az én mint megfigyelő/szemlélő kérdéseit előtérbe helyezve, valamint a variánsok közti módosításokra koncentrálna tárgyalom a verseket.

²² Az idézetek mind innen: FEJTŐ Ferenc, *József Attila költészete*, Szép Szó, 1938/21, 68–89, 78–79. Online: <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portale/fejto/fejto1.htm> (2019. 10. 03.).

²³ A társadalmi kirekesztettség magányverseként értelmezi a *Hangyát* egy helyütt Németh Andor: „[a hangya] helyzete, mit a költő elmélyedve szemlél, saját helyzetét emlékezteti. Ő is kiesett a társadalomból, elkalandozott, magára maradt” Németh Andort idézi SZABOLCSI, *Érik a fény*, 548.

²⁴ KORZENSZKY, *A fiatal József Attila világerzései*, 693.

A bábok között... pontosan az emberi szereplő alapján nem állapíthatjuk meg (erdőben, tisztáson) vagy dozott kertben) szemlélő csak annyit tudhatunk, hogy olyan napszakban, amikor (vet). A szereplők kiléte s rák (hangya, bábok) és biztosan nincs egyedül,²⁶ zatban azonos „de jobb, mélyű igealakja („indulu vonatkozhat, akár csak v

A lejátszódó esemény szemlél egy alvó vagy alvó szállal, de az időjárás megered az eső. Bár cseleki sunk, magát a minimalis tált, valóban „pillanatké közvetítik, amelyekben a figyelő által szemlélte tér gyárol a beborult égre v elkülönülni látszanak e modben következzenek l

Mindkét szövegváltoz irányának egy nézőpo

²⁵ Németh Andor aligha tett állításában: „Nem hagyatva a Rathaus p BOLCSI, *Érik a fény*, 5

²⁶ Vagyis nem valószínű, kel a társ(aság) kiléte tartom. Megítélésem s megjelenő gyöngédsé irányul.

A BÁBOK KÖZÖTT... ÉS A HANGYA

A bábok között... pontos keletkezési körülményeiről nem rendelkezünk adatokkal, és sem ez a változat, sem pedig a *Hangya* nem konkretizálja a térbeli és időbeli körülményeket, amelyek között a vers eseményei játszódnak – ahogyan az emberi szereplők mindegyikét sem nevezik meg.²⁵ A versszövegek (erdőben, tisztáson) vagy pedig ember által uralt térben (városi parkban, gondozott kertben) szemlélődik-e a lírai alany, miként az időbeli viszonyokról is csak annyit tudhatunk, hogy nappal következik be a találkozás a hangyával, olyan napszakban, amikor még süt a nap (hiszen a hangya teste árnyékot vet). A szereplők kiléte sem azonosítható teljes pontossággal: az állati figurák (hangya, bábok) és a megfigyelőjüként megjelenített lírai alany ugyan biztosan nincs egyedül,²⁶ de az erre egyértelműen utaló, mindkét szövegváltozatban azonos „de jobb, ha már indulunk haza” verssor többes szám első személyű igealakja („indulunk”) egyetlenegy (hím- vagy nőnemű) társra éppúgy vonatkozhat, akárcsak valamilyen nagyobb létszámú társaságra.

A lejátszódó eseménysor mindkét változatban azonos: a lírai alany megsemmisül egy alvó vagy alvónak tűnő hangyát, már-már hozzányúl egy szalmazsállal, de az időjárás mostohábbra fordulása miatt eláll ettől, legvégül pedig dered az eső. Bár cselekményesített, narratívával vegyülő tájleírásokat olvassunk, magát a minimalista eseménysort mindkét variánsban erősen fragmentált, valóban „pillanatképek” (Szabolcsi) sorozataként megformált leírások közvetítik, amelyekben a képsor elemei ugrásszerűen módosulnak, és a megfigyelő által szemlélt tér dimenziói hirtelen változnak (például az apró hangyáról a beborult égre vált a „kép”). Az egyes állapotváltozások így inkább különülni látszanak egymástól, ahelyett, hogy folytonos, szoros kauzális sorrendben következnének be.

Mindkét szövegváltozat olyan szemlélőt/leírót feltételez, aki a táj/természet irányának egy nézőpontból felvett merev, állóképszerű ábrázolása helyett

²⁵ Németh Andor alighanem túlzásokba esik a következő, a *Hangyával* kapcsolatban tett állításában: „Nem az ő hibája tehát, hogy itt ül a padon, társtalanul, magára hagyva a Rathaus park fái alatt, hanem az embereké” Németh Andort idézi SZABOLCSI, Érik a fény, 548. Kiemelés tőlem – M. O.

²⁶ Vagyis nem valószínű, hogy magányvers lenne. Mivel azonban szövegszerű érvekkel a társ(aság) kiléte sem azonosítható, a szerelmesverses olvasatot is túlzónak tartom. Megítélésem szerint a tájleíró költemény mindkét változatában kétségkívül megjelenő gyöngédség a hangyára mint apró, kiszolgáltatott, gyöngé élőlényre irányul.

annak a mozgó tekintet folyamatszerűségében megvalósuló reprezentációjára törekszik. Ugyanis mind *A bábok között...*-ben, mind pedig a *Hangyában* – amint azt több értelmező, például Szabolcsi Miklós és Korzenszky Richárd is észrevételezte – folyamatosan változik, ritmikusan szűkül és tágul a tér: hol a természet mikroelemei (bábok, hangya, fűszálak/csillám, szalmaszál, esőcsepp), hol pedig a makroelemek (szél, ég [„beborult”], eső) kerülnek szóba a leírás során. Vagyis változnak a fokalizátori érzékelés távlatai; egy jellegzetesen modernnek mondható mozgó-kószáló tekintet veszi szemügyre környezetét. Mindkét szövegváltozat cselekményesség és (táj)leírás bravúros összefonódását viszi véghez, amelynek igazi tétjét nem annyira a természet és az ember közti viszony elkülönülésként vagy egyé olvadásként történő azonosítása, még csak nem is a szemlélő és a hangya közti korreláció tisztázása képezi, jelentősége jóval inkább a tekintet útjának narrativizálásában áll, abban, ahogyan a tájszemlélés, a szubjektív látás folyamatszerű működését megjeleníti.

Mindkét szövegváltozat éles ellentétek sorozatával dinamizálja a kiindulópontként szolgáló, majd újra meg-megismétlődő statikus látványt („a bábok között elaludt a hangya”). A mozdulatlan állatka első állóképét a szél lehetséges mozgásirányát és erejét is jelző aposztrophé követi. Az alvó hangya második említése (*A bábok között...*-ben „a fűszálak között elaludt a hangya”, a *Hangyában* szintén a moccanatlanságra utalva: „kis, fáradt fejét csillámokra hajtja / és alszik [...]”) az állat felébresztésével, cselekvővé tevésével („fölkelteni”) és a szemlélő mozgási szándékával (a hangya felébresztése, elindulás), azaz mozgásképzetekkel kapcsolódik össze. A mondatról mondatra bekövetkező, a stázis és a dinamizálás közti váltakozást mintegy összegző magában a záró két sor kijelentése, ahol a rezdületlen hangya látványának harmadszori előfordulásához (egyben a nyitó mondat és indító kép iterációjához) a vizuálisan és haptikusan is érzékelhetően eleredő eső tapasztalata, egyszersmind a lehulló esőcsepp sebes mozgása²⁷ társul. Természetesen az előzmények sem kizárólag vizuális benyomásokat rögzítenek: a szél jelenléte megtapasztalható bőrérzékeléssel is, nem csak látható (például) a fűszálak rezdülésén.²⁸

A bábok között... szövegén eszközölt változtatások túlnyomórészt szintén a dinamizálást szolgálják. Míg *A bábok között...* „vidd” igéjének „fúdd”-ra változtatása a fúdd-beborult-hullt asszonánc révén a *Hangya* hangzósabbá,

²⁷ A gyorsaságra és váratlanságra a „hopp” indulatszó utal.

²⁸ Ez a stázis-dinamizmus kontraszt tematikusan a nyugalom-nyugalomzavarás vagy béke-fenyegetettség, metapoétikai szempontból a leírás-cselekményesség műfaji értelemben pedig az idill-elégia fogalompárnak feleltethető meg.

rímesebbé, dalszerűbbé alakítja. Attila-i költészet egyik jellemzője a helyszínt matematikusabbá teszi a helyszíni természeti szcéná egyik korlatát viszont „a fűszálak közt elaludt a hangya” kezetté alakítása egy mozdulatot képzetet idéz meg.

A következő sorokban a figyelmünket a *A bábok között...* sorának három ponttal jelölt végleges változatában a feltehetően több szándékot jelző mondatok helyszíni elhagyásának lehetősége (lunk haza –”) végének gondolatára megváltozására utaló mondatok (borult –”). *A bábok között...* folyamatában beálló szünetet újabb felmerülő gondolat ebből a viszony jelöléséből sor a hazaindulási szándékkoztatás jelenik meg a *Hangyában* helyére került vessző nyílván *A bábok között...* esetében a szöveg folyamatosabbá, egymással szembevető két sort. A *Hangya* harmadik sorát *A bábok között...* pontja helyett) szüneti meg a versbeszédet –, ugyanezt a szerkesztés az idő mérése is utalhat.

Pontosan a térbeli távolság „ott” és az „itt” megnevezése figyelte látvány (azaz az érzékelés) közti távolság is hangyára a távolodás (ti. az „elindulás”) határozott névelői itt már nem látszana jól kivethető strófájában ugyanezeket a *A bábok között...* „ott” megalapozó térbeli pozíciójára ne

rímesebbé, dalszerűbbé alakulásához járul hozzá, addig a „fűszálak”, a József Attila-i költészet egyik jellegzetes motívumának a kiiktatása egyrészt enigmatikusabbá teszi a helyszínt, amennyiben *A bábok között...*-ben felvázolt természeti szcena egyik konkrét eleme marad el a versszövegből, másrészt viszont „a fűszálak közt elaludt” sor „fejét csillámokra hajtja” (*Hangya*) szerkezeté alakítása egy mozdulat nyomát foglalja magába, azaz ismét mozgásképzetet idéz meg.

A következő sorokban a pontuáció jelentős mértékű megváltoztatását figyelhetjük meg: *A bábok között...* „Egy szalmaszállal felkelteni szépen...” sorának három ponttal jelzett tűnődőbb, bizonytalanabb gondolata a vers végleges változatában a felkiáltójel révén felszólítássá, azaz egy határozottabb szándékot jelző mondatá alakul (amelynek valódi címzettje kérdéses), a helyszín elhagyásának lehetőségét megfogalmazó sor („De jobb, ha már indulunk haza –”) végének gondolatjele pedig a *Hangyában* átköltözik az időjárás megváltozására utaló mondat végére, egyben meg is duplázódik („erősen beborult –”). *A bábok között...*-ben a gondolatjel a hazaindulás időbeli folyamatában beálló szünetet vagy a gondolat félbemaradását jelöli, esetleg egyben oksági viszony jelölésére szolgál: ennek megfelelően az „erősen beborult” sor a hazaindulási szándékot indokolja meg. Ez az oksági viszony és magyarázóérték jelenik meg a *Hangyában*, ahol a *A bábok között...* gondolatjelének helyére került vessző nyilvánvalóan egyetlen gördülékeny mondatá formálja és folyamatosabbá, egymással logikailag szorosan összefüggővé teszi ezt a két sort. A *Hangya* harmadik versszakát záró dupla gondolatjel (*A bábok között...* pontja helyett) szünetet, elhallgatást jelez – és nyilvánvalóan máshol éri meg a versbeszédet –, ugyanakkor a záró strófával összeolvasva ez a kihasználható szerkesztés az idő múlására, egyben a lírai alany térbeli távolodására utalhat.

Pontosan a térbeli távolságot jelzi *A bábok között...* utolsó két sora az „itt” és az „itt” megnevezésével, amelyek által a lírai alany és az általa megfigyelt látvány (azaz az én és a hangya, valamint a természet egyéb részletei) közti távolság is hangsúlyosan megképződik. A térbeli távolságot vagy távolodást (ti. az „elindulás”) folyamatát jelzi az is, hogy a „hangya” eddig határozott névelői itt határozatlanná válnak – mintha elhomályosulna, már nem látszana jól kivehetően a hangyaegyed. A *Hangya* című vers utolsó sorában ugyanezeket a szerepeket a határozatlan névelő játssza el (így az *A bábok között...* „ott” megoldását redundánsnak is tarthatnánk), ám a lírai alany térbeli pozíciójára nem egy körülhatárolatlan deixis (az „itt”), hanem

egy hasonlóképpen talányos közbeékelt indulatszó („hopp”) utal. A *Hangya* „És – hopp – egy csöpp már a kezemre hullt” sorában a „hopp” a meglepő haptikus tapasztalatot, az esőcsepp hullási (azaz mozgási) folyamatának a gyorsaságát is jelezheti, ugyanakkor ez az indulatszó a versnyelv valóságára, a képalkotás és a versszöveg mozgékonyaságára szintén utalhat, amennyiben az őt közvetlenül követő „csöpp” főnév és a második versszak „csöpp” melléknevének homonímiája a szavak jelentésének szórtságára, többértelműségére irányítja a figyelmet. Más szóval öntükröző módon arra figyelmeztet, hogy látszólagos tropológiai eszköztelensége, „egyszerűsége” ellenére a *Hangya* nagyon is tudatosan kimunkált konstrukció.²⁹

Tehát *A bábok között...* szövegváltozatának átdolgozásai egy dinamikusabb, mozgásképzetekkel fokozottabban élő versszöveget eredményeztek, amely a lírai alany tekintetének mozgását, látványokra közelítéseit és távolításait is leköveti. A megfigyelő/szemlélő térben elfoglalt helyzete ugyanakkor pontosan nem határozható meg, amint a beszélő is meghatározó módon a szemlélődése, érzékelési tapasztalatai által jelenítődik meg. Az állóképszerű látványok és a mozgásképzetek, a táj mikroelemeinek és makroelemeinek egymásra vágása a szemlélő és a szemlélt közti távolságot is megjeleníti, és már csak emiatt is óvakodnék attól, hogy egyféle szerepvasként azonosítsam *A bábok között...*-et és a *Hangyát*. A szövegváltozatok némileg az avantgárd montázseltvire emlékeztető kompozíciós megoldásai nem énközpontúak abban az értelemben, hogy a természeti jelenségek leírásai a lírai énnek vagy lelkiállapotának allegorikus, szimbolikus reprezentációját céloznák, hiszen az én a *A bábok között...* és a *Hangya* versvilágain belül jóformán csupán a tekintet munkája és a bőrérzékelés tapasztalata mögé húzódva, nagyon visszafogottan van jelen. (*A bábok között...* zárlatában szereplő „ott-itt” deixisek ebben a vonatkozásban a jellegzetes József Attila-i „én és a világ” szembenállást jelenítik meg.) Világosan különböznek tehát ezek a költemények például *A rák* című bécsi verstől, ahol a főnevek birtokos személyjeles alakjai – így például az „erős ollóm”, a „páncélom” vagy a „kék virágállat fénylik hámon” – szövegszerűen is igazolják az énmegjelenítés szimbolikus-allegorikus olvasati lehetőségét.

²⁹ A *Hangya* ez alapján is összefüggésbe hozható azzal a „tárgyasabb” (Szabolcs Miklós kifejezése) költészeti poétikával, amelyet József Attila az 1926 végén Gáspár Endrének írott levelében egyebek mellett a következőképpen körvonalaz: „Én kezembe veszem a tollat, tudom, hogy pontosan megoldandó matematikai egyenlet előtt állok s hogy ez a vállalt, illetve szervezetem és fene tudja milyen erők által állt stúdiumot a legpontosabban kell megoldani” József Attila válogatott levelezése, s. a. r. FEHÉR Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1976, 122.

Merész kassákos
gyában retorikai érte
zárt formájú, mérték
mikrovilág látástapa
sának megfogalmazá
terben szólalva meg
hangya cselekedtetés
megfogalmazódik (.
egyik variánsban sen
szet dolgainak lefoly
ben, egy remekbe sz

A bábok között... sz
ban többértelmű (és
tek. Bár egyetérthet
variánsa számos, a
dial azt, hogy a tá
gyon kis mértékben
versként vagy alleg
működésére tett ön
több érzékeltetése
kerültrebb költemén
remekművei közöt

* Ilyen viszony

Merész kassákos képalkotások helyett *A bábok között...*-ben és a *Hangya*ban retorikai értelemben is minimalizmus érvényesül: mintha a rímes, zárt formájú, mértékkel antropomorfizáló versszöveg elsősorban a természeti mikrovilág látástapasztalatának, még inkább a látásfolyamat mechanizmusának megfogalmazását célozná egy viszonylag egyszerű, köznyelvi regiszterben szólalva meg. Ebből a szempontból válhat fontossá az, hogy bár a hangya cselekedtetésének és a lírai én cselekvésének gondolati lehetősége megfogalmazódik („Egy szalmaszállal fölkelteni szépen!”), de a lírai alany egyik variánsban sem avatkozik közbe, tevőlegesen nem befolyásolja a természet dolgainak lefolyási rendjét,³⁰ megmarad az érzékeny megfigyelő szerepében, egy remekbe szabott tájleírást alkotva meg.

ZÁRSZÓ

A bábok között... szövegén eszközölt változtatások egy kiválóbb, fokozottabban többértelmű (és így kétségkívül enigmatikusabb) költeményt eredményeztek. Bár egyetérthetünk Szabolcsi Miklóssal abban, hogy *A bábok között...* variánsa számos, a *Hangyát* jellemző lényeges vonást már magába foglal, például azt, hogy a tárgyi, külső világ leírása dominál, és a lírai alany csak nagyon kis mértékben jelenik meg benne (legalábbis akkor, ha nem szimbolikus versként vagy allegóriaként olvassuk *A bábok között...*-et), de a versnyelv működésére tett önreflexió, valamint a szubjektum és a látásfolyamat rafinálabb érzékeltetése miatt a *Hangya* minden kétséget kizáróan esztétikailag sikerültebb költemény, amelyet méltán tart számon a szakirodalom József Attila remekművei között.

³⁰ Ilyen viszonyulást jelez a „Különben jó az is” közbeékelte kommentárja is.